

**The Duality of Nostalgia and Survival:
A Comparative Study of Female Body Representation in Persian and
English Migration Literature, based on Two Contemporary Novels
(*Return* by Goli Taraghi and *Of Women and Salt* by Gabriela Garcia)**

Elham Salmani Foroughi^{1*}, Saeed Hessampour², Moein Kazemifar³

1. PhD Candidate, Persian Language and Literature, Shiraz University

2. Professor of Persian Language and Literature, Shiraz University

3. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Shiraz University

Received date: 11.11.2025

Accepted date: 09.02.2026

Abstract

Artists forced to leave their homelands employ diverse techniques to represent migratory experiences, establishing migration literature—especially the novel form—as a globally prominent genre. This research conducts an in-depth comparative analysis of two contemporary novels authored by women: *Return* by Goli Taraghi and *Of Women and Salt* by Gabriela Garcia. Utilizing qualitative content analysis and library-based research, the study demonstrates how the female body is represented across their respective narrative forms and contents. Theoretically, the human body is a social and constructed phenomenon, inextricably linked to power relations and heavily influenced by culture and society. The female body, more overtly, serves as a primary site for reflecting dominant discourses and cultural control. Findings indicate that geographical origins and social class are decisive factors influencing divergent representations. In *Return*, the affluent migrant's body is depicted in a state of physical security, embodying purely nostalgic yearning. Conversely, subaltern bodies in *Of Women and Salt* are portrayed in a state of perpetual flight from multifaceted insecurities, representing a visceral struggle for survival. Furthermore, the narrative structure of both works exhibits complete harmony with their content. Taraghi's coherent narrative and interior monologues represent a body that remains unfragmented, possessing the capacity for self-care. In contrast, the

* Corresponding Author's E-mail: elham.foroughi@shirazu.ac.ir

disjointed storytelling and polyphonic voices in Garcia's work mirror fragmented bodies and the institutionalization of inherited trauma. The deliberate exclusion or marginalization of male characters in both narratives further underscores the feminine essence, emphasizing the reconstruction of marginalized female identity, resistance, and agency within displacement.

Keywords: Migration Literature, Contemporary Novel, Female Body, Goli Taraghi, Gabriela Garcia

1- Introduction

The article delves into the intricate representation of the female body within migration literature, employing a comparative approach to analyze two contemporary novels: *Return (Bazgasht)* (2018) by the Iranian author Goli Taraghi and *Of Women and Salt* (2021) by the Cuban-Mexican American writer Gabriela Garcia. At its core, the study posits that the female body in migration narratives serves as a multifaceted site, embodying a profound duality between regret—manifested through nostalgia, loss, and identity fragmentation—and survival, characterized by endurance, resistance, and agency amid adversity. This duality is not merely thematic but is deeply influenced by intersecting factors such as historical context, social structures, economic class, and cultural discourses. Drawing on theoretical foundations from thinkers like Michel Foucault, who views the body as a surface inscribed by power relations, and Julia Kristeva's concept of the abject body, the article argues that migration transforms the female body into a battleground where trauma is etched, yet it also becomes a conduit for reclaiming identity and challenging oppressive systems.

Literature, particularly the novel, is a potent tool for transcending borders in a turbulent world. Quoting Jonathan Gottschall (2021), it describes humans as "storytelling animals," with the novel serving as a refuge and manifestation of contemporary human experience. The novel is identified as the most widely read literary genre since the late 18th century, per Vincent Jouve (2015). The relationship between women and the novel is emphasized: women writers have historically favored this form to explore overlooked aspects of social, personal, and sexual life, as articulated by Rosalind Miles (2001). This allows women to actively participate in defining gender, countering male-dominated

signifying systems (Valizadeh, 2008). The article traces Iranian migration history from ancient times, intensifying in the 19th century for commercial and political reasons, and surging post-1979 Islamic Revolution due to political, social, economic, religious, and climatic changes (Yahaghi, 2003). This led to an "exile nation" and the emergence of "migration literature," categorized into phases: political and social conflicts in Iran, initial exile dilemmas, dual-citizen life, and timeless, placeless narratives (Darvishpour, 2007).

Migration literature is classified into streams: political storytelling as contemporary history (now waning); identity- and culture-focused narratives dealing with disorientation, homesickness, nostalgia, duality, and identity crises; women's migration fiction emphasizing gender inequality, independent identity, and love—where women surpass men in breaking taboos and achieving inner independence (Tirgol, cited in Ghorbanpour Arani et al., 2018); and miscellaneous stories on sociology, Iranian customs, and eroticism. Overall, Persian migration literature is deemed post-revolutionary (Saidi, 2023). Edward Said's idea of contrapuntal or polyphonic awareness is invoked: migrants gain insights from multiple cultures, enabling unprejudiced views of their homeland (Rezaei and Asadi Amjad, 2022). Migration literature disrupts structures, definitions, and borders, amplifying marginalized voices (Tafreshi Motlagh, 2010). The study justifies comparing Persian and English works to broaden perspectives on female body representation under migration's shadow, highlighting class contrasts: affluent versus subaltern migrants.

2- Literature Review

The literature review categorizes prior research into four areas: general migration and literature; Persian migration literature; comparative studies; and body, embodiment, and the female body. Due to the vastness, it selectively highlights key contributions. In the first category, Fallah and Baramaki (2015) apply postcolonial narratology to Persian migration texts, revealing how authors in a "third space" center marginalized migrants and their desires. Ghorbanpour Arani et al. (2018) flow-chart Persian diaspora fiction from the 1960s, dividing it into political, identity-centric, and women's streams, noting women's progress in cultural confrontation and self-identification. Pirayesh (2018) uses Stuart Hall and Homi Bhabha to depict hybrid identities in Asian-American women's literature, portraying migrants in liminal spaces.

Azimi and Ahmadzadeh (2018) bridge philosophy, sociology, and literature in

body studies, arguing literature aptly captures embodied experiences. Mirabedini (2020) in *One Hundred Years of Iranian Fiction* examines migration's historical impact on Iranian writers and their works. Shahroudi (2022) employs postcolonial theory (e.g., Soren Frank) to analyze migration literature's features, focusing on identity formation and self-other dialectics in origin and host societies. Jokari and Hassampour (2022) study body and identity construction in Iranian adolescent novels, finding gender discourse shapes bodily subjectivities. Erfanifard (2023) analyzes plural identities in 13 Persian migration works, uncovering societal transformations among Iranian expatriates. Hajibabaei (2023) compares migrant portrayals in French and Persian contemporary literature, contrasting discourses on illegal migration and migrant status. Akbari et al. (2023) explore power, body, and social gender construction in two novels, identifying themes like feminization, silencing, subjugation, and evolving gender signs.

The review notes a significant gap: no direct comparative analyses (sans translation) between Persian migration literature and other languages/cultures exist, underscoring the article's novelty in juxtaposing Persian and English texts without intermediaries.

3- Methodology and Research Question

The methodology employs qualitative content analysis, relying on library sources. Selection criteria for novels include: being novels, published in the last decade, authored by women with lived migration experiences, and centering migration and female migrant lives. After reviewing numerous works, *Return* and *Of Women and Salt* were chosen purposefully from contrasting cultural and class backgrounds—affluent Iranian versus subaltern Latin American—to illustrate how class fundamentally alters female body experiences and representations. *Return* exemplifies first-generation elite Iranian migrants, while *Of Women and Salt* chronicles historical Latin American women's anguish under U.S. immigration. The English original of Garcia's novel was used, despite a Persian translation's availability. The research question investigates how differing historical, social, and class origins of female migrant authors shape female body representations, elucidating similarities and differences.

Author backgrounds: Taraghi (b. 1939, Tehran) migrated to the U.S. and France; *Return* follows Mahsima, a middle-aged Iranian migrant in France, torn between staying and returning amid family dispersal. Garcia (b. 1984, U.S.), with Mexican-Cuban parents, narrates six generations of Latin American women across 1866–2019, from Cuba to Mexico, Miami to Texas.

4- Body Politics: The Supervised Body versus the Afflicted Body

This section theorizes the body as culturally constructed, per Zarghani et al. (2021), and embodied existence as ethical living with others (Khabazi Kenari and Sabti, 2016). Foucault's body as event-inscribed surface enables analyzing power's material effects; it's a tool for social control, resistance, discourse deployment, and contestation (Mills, 2013). Douglas (1996) sees the body reflecting societal states, aiding self-other understanding (Inanloo, 2016). In modern Iran, body problematization stems from recent societal shifts (Maraghi and Khaniki, 2022). Bodies are biological yet cultural, disciplined by power for utility (Jafari, 2021; Ahmadnia, 2005). Female body domination carries political implications (Bahrami Boroumand, 2023).

In *Return*, Mahsima's body is discursive and supervised, from a secure pre-migration domesticity where she fulfilled traditional wife-mother roles. Migration to France and family abandonment fragment her ("scattered woman," Taraghi, 2018: 11). Her return seeks house reclamation—symbolizing identity—from a former servant. Adventures lead to selling the Tehran house and retreating to Damavand garden for gardening and photography, transcending gender clichés. Her body evolves from passive/ill to active/creative, resisting discourses. Themes: fearing judgmental gazes (e.g., veiled women's stares, *ibid.*: 92), aging/beauty anxieties (*ibid.*: 144), veiling dissonance (*ibid.*: 12, 144–145), and self-care politics. Illness post-husband's infidelity revelation is psychosomatic, embodying relational trauma.

Contrastingly, *Of Women and Salt* features afflicted bodies in survival gambles. Maria Isabel's factory toil causes nosebleeds, her childbirth amid husband's execution (Garcia, 2021: 29–30) embodies life-death resistance against colonial patriarchy. Jeanette, U.S.-born with migrant stigma, pursues assimilation

via risky behaviors: sexual fantasies, cocaine initiation, caregiving despite vulnerability, enduring abuse. Gloria's undocumented body faces institutional control in detention—sexual assault warnings, nocturnal raids, punitive isolation—culminating in unaffordable cancer (Kiminejad Mollaei, 2024: 46). Ana's child labor burns fingers; border crossings induce illness, near-freezing death. Dolores survives domestic/political violence. These abject bodies (Kristeva, 1982) are polluted, rejected, highlighting class-based disparities in bodily endurance.

5- Geography of Identity: From "Safe House and Garden" to "Detention Center and Bloody Border"

Space extends mentality in migration literature, with metaphors like house, bridge, border symbolizing psyche (Saidi, 2023). Metaphors shape cognition (Lakoff and Johnson, 2003). *Return* contrasts enclosed security with *Of Women and Salt's* open peril. Mahsima reclaims territory: Tehran house as maternal womb, security symbol (Chevalier and Gheerbrant, 2005; Kerr in Bahrami Boroumand, 2023; de Botton, 2009). Renovation rebirths self ("recreating herself," Taraghi, 2018: 97; "house-cleaning for rebirth," *ibid.*: 117). Object obsessions (photos, rugs, shoes) combat decay; photography freezes time. Dāmāvand garden as pristine paradise invites existential restoration (Chevalier and Gheerbrant, 2005: vol. 2, 42–44), banishing regrets (*ibid.*: 156).

Garcia's spaces are insecure: homes invaded, paternal assaults, domestic abuse. Women defend bodies as primary territory amid hostile geographies. Salt evokes fluid pain—sweat, ocean, tears—symbolizing duality. Borders fragment: mother-daughter, personal-social, class-racial, Mexico-U.S. (lethal to women/children). Spivak's double subaltern marginalization (Shahimiri, 2010: 140) applies: external colonialism, internal patriarchy. Class explains: elites buy seclusion for identity flourishing; subalterns endure perpetual assault.

6- Textual Corpus and Bodily Corpus: Alignment of "Form" and "Content"

Form mirrors content. Taraghi's stream-of-consciousness monologue suits solitary introspection, nostalgia; photography emphasizes temporal stasis. Garcia's

fragmented, non-linear polyphony reflects intergenerational trauma (Romaguera, 2023), shifting narrators underscoring collective, structural-personal wounds. Men's marginality—absent, passive, violent—centers female narration, resisting male historiography; Garcia's more overt.

7- Conclusion

Both novels portray women at intersections (Crenshaw, 1991), bodies bearing struggle marks. *Return* individualizes elite regret, bodies as aesthetic anti-decay projects. *Of Women and Salt* collectivizes subaltern survival, bodies as exploited labor. Class dominates, differentiating introspection from endurance. Trauma varies: superficial (veiling) versus visceral (assaults). Forms align: linear introspection for integrated bodies; fragmented polyphony for shattered ones. Male marginalization empowers female agency: artistic isolation (Taraghi) versus generational solidarity (Garcia). The study advocates transcending cultural clichés, emphasizing political economy and colonialism for nuanced migrant women's insights.

دوگانه حسرت و بقا: بررسی بازنمایی بدن زنانه در ادبیات مهاجرت فارسی و انگلیسی بر پایه دو رمان معاصر (بازگشت اثر گلی ترقی و *از زنان و نمک* اثر گابریلا گارسیا)

الهام سلمانی فروغی*^۱، سعید حسام‌پور^۲، معین کاظمی‌فر^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شیراز

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شیراز

۳. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شیراز

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۰

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۸/۲۰

چکیده

هنرمندانی که به دلایل گوناگون سرزمین خود را ترک کرده‌اند، با به‌کارگیری شگردهای متنوع، به بازنمایی تجربه مهاجرت خود پرداخته‌اند و اکنون ادبیات مهاجرت، به‌ویژه قالب رمان، از گونه‌های پرخواننده در جهان است. در این پژوهش به بررسی دو رمان معاصر از ادبیات مهاجرت فارسی و انگلیسی از نویسندگان زن (*بازگشت* اثر گلی ترقی و *از زنان و نمک* اثر گابریلا گارسیا) پرداخته‌ایم و کوشیده‌ایم - به‌روش تحلیل محتوای کیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای - چگونگی بازنمایی بدن زنانه را در فرم و محتوای آنها نشان دهیم. بدن انسان پدیده‌ای است برساخته و در پیوند با روابط قدرت، که از فرهنگ و جامعه تأثیر می‌پذیرد؛ بدن زنانه نیز به‌شیوه آشکارتری عرصه بازتاب گفتمان‌ها و کنترل فرهنگی است. خوانش تطبیقی این دو رمان نشان داد مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر تفاوت بازنمایی بدن زنانه خاستگاه نویسندگان آنها و طبقه اجتماعی‌شان است: در *بازگشت* بدن زن مهاجر مرفه در امنیت است و تنها حسرتی نوستالژیک بازنمایی می‌کند، اما بدن زنان مهاجر فرودست در *از زنان و نمک* در گریز همیشگی از ناامنی‌های گوناگون و تلاش برای بقاست. فرم روایی هر دو اثر نیز در هماهنگی کامل با محتوای آنهاست: روایت منسجم و تک‌گویی درونی اثر ترقی بدنی را نمایندگی می‌کند که متلاشی نشده و مجال مراقبت از خویش را دارد، ولی داستان‌پردازی گسسته و چندصدایی اثر گارسیا نمایانگر بدن‌های تکه‌تکه و ترومای موروثی نهادینه‌شده در آنهاست. حذف یا به‌حاشیه‌راندن مردان در هر دو

روایت نیز تأکید مضاعفی است بر زنانه‌بودن این روایت‌ها، درکنار بازسازی هویت زنان و مقاومت و کنش‌گری ایشان.

کلمات کلیدی: ادبیات مهاجرت، رمان معاصر، بدن زنانه، گلی ترقی، گابریلا گارسیا

۱- مقدمه

ادبیات در دنیای پرآشوب امروز ابزاری است قدرتمند برای عبور از مرزها و مانع‌هایی که به دلایل گوناگون بر سر راه ارتباط انسان‌ها قرار گرفته‌اند. انسان درحقیقت حیوان قصه‌گوست (گاتشال، ۱۴۰۰) و پیوند انسان و قصه از دیرباز پیوندی ناگسستنی بوده. روزگار ما روزگار «رمان» است و می‌توان آن را پناه‌گاه و تجلی‌گاه بشر معاصر دانست. رمان را پرمطالعه‌ترین گونه ادبی می‌دانند (ژوو، ۱۳۹۴: هجده) و البته از اواخر قرن هجدهم بود که اصطلاح «رمان» کاملاً رواج یافت (لاج و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۲). رابطه زنان با رمان نیز مهم است. به باور صاحب‌نظران، زنان نویسنده از همان ابتدا این گونه ادبی را از سایر گونه‌ها کمابیش برتر دانسته‌اند و پایه‌پای مردان در آن حضور داشته‌اند. رمان قالب برگزیده‌ای برای زنان شده که در آن به جنبه‌هایی از زندگی اجتماعی و شخصی و جنسی‌شان بپردازند که پیش‌تر در جامعه و دنیای هنر و ادبیات نادیده گرفته می‌شد (مایلز، ۱۳۸۰: ۳۸). هرچند تولید نظام‌های دلالتی و برساختن مفهوم جنسیت کم‌وبیش در انحصار مردان بوده، رمان این امکان را برای زنان فراهم کرده که در تعریف جنسیت و چگونگی آن فعالانه‌تر مشارکت کنند (ولی‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۹۴).

انسان‌ها همواره در حال مهاجرت بوده‌اند و پیشینه مهاجرت ایرانیان به خارج از کشور نیز به سده‌های بسیار دور برمی‌گردد، ولی از سده نوزدهم بود که رنگ‌وبوی جدی‌تری گرفت و نخست با انگیزه‌های تجاری و سپس سیاسی رونق یافت (باحقی، ۱۳۸۲: ۳۱). در دهه‌های اخیر، به دلیل تغییرات گسترده سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و اقلیمی، آمار مهاجرت بین‌المللی مدام در حال افزایش بوده است و در کشور ما نیز، به‌ویژه با تغییرات کلان پس از انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، مهاجرت روشنفکران و هنرمندان به سرزمین‌های دیگر افزایش یافت و به‌نوعی «کشور خارج از کشور» ساخته شد (نک: یاحقی، ۱۳۸۲: ۳۲). به تعبیر یکی از این نویسندگان، «مهاجرت خود یک جور عمل سیاسی است. سایه سیاست است که روی کلمه مهاجرت می‌نشیند. اگر سیاست نبود، خیلی‌ها مهاجرت نمی‌کردند» (سپاسگزار، ۱۴۰۱: ۲۲).

این هنرمندان شروع به آفرینش آثار ادبی و هنری‌ای کردند که با نام کلی «ادبیات

مهاجرت^۱ می‌شناسیم و در دوره‌های گوناگون درون‌مایه‌های گوناگونی داشته است: ۱- ستیزهای سیاسی و اجتماعی در ایران؛ ۲- دغدغه‌های دوران نخست پناهندگی؛ ۳- زندگی شهروند دوهویتی؛ ۴- فرازمانی و فرامکانی، بدون هیچ‌رذپایی از مهاجرت و تبعید (درویش‌پور، ۱۳۸۶: ۲۱۴).

ادبیات مهاجرت را، از منظری دیگر، به چند جریان عمده نیز می‌توان دسته‌بندی کرد: ۱- داستان‌نویسی سیاسی، که به‌گونه‌ای روایت داستانی تاریخ معاصر ایران است و البته کم‌وبیش از رونق افتاده؛ ۲- داستان‌نویسی هویت‌اندیش و فرهنگ‌محور؛ با مضامین سرگشتگی و حیرانی، غم غربت و نوستالژی وطن، پیدایش دوقطبی‌های گسترده، و بحران هویت و دوگانگی هویتی؛ ۳- داستان‌نویسی زنان مهاجر؛ زنان بیشتر به مسئله جنسیت، نابرابری‌های زنان و مردان، یافتن هویت مستقل و البته عشق پرداخته‌اند. به باور ملیحه تیره‌گل، پژوهشگر ادبیات مهاجرت، زنان نویسنده مهاجر با شکستن تابوهای فرهنگی و رویارویی با آنها بدون خودفریبی و نیز موفقیت در شناسایی خود و دستیابی به استقلال درونی از مردان نویسنده پیشی گرفته‌اند؛ ۴- داستان‌های پراکنده؛ با مضامین جامعه‌شناختی، آداب‌ورسوم ایرانی، اروتیسم و... (نک: قربان‌پور آرانی و دیگران، ۱۳۹۷). در مجموع ادبیات مهاجرت فارسی را اساساً ادبیاتی پسانقلابی می‌دانند (سعیدی، ۱۴۰۲: ۱۰۶).

به‌باور ادوارد سعید^۲، اندیشمند فلسطینی، مهاجران دست‌کم از دو فرهنگ مختلف آگاهی می‌یابند و به بینشی چندگانه یا «چندصدایی» می‌رسند که برای زیستن در دنیای امروز ضروری است. وقتی ما از «خانه» دور می‌افتیم، می‌توانیم بدون پیش‌داوری به وطن خویش بنگریم (نک: رضایی و اسدی امجد، ۱۴۰۱: ۲۸۳). در ادبیات مهاجرت نیز، به‌جای صدای واحد برخاسته از فرهنگ غالب، صداهای گمشده و حاشیه‌ای شنیده می‌شود. «ادبیات مهاجرت ساختارها، تعاریف و مرزها را برهم می‌زند و روایت خودش را بازسازی می‌کند» (تفرشی مطلق، ۱۳۸۹: ۲۱۹).

در پژوهش حاضر برآنیم دو رمان از ادبیات مهاجرت فارسی و انگلیسی از نویسندگان زن را در کنار یکدیگر مطالعه کنیم و به بررسی چگونگی بازنمایی بدن زنانه در آنها بپردازیم. به‌باور ما، چنین مطالعه و مقایسه‌ای کمک‌مان می‌کند به دیدگاهی وسیع‌تر از این گونهٔ پرخواننده

1. Migration Literature

گاهی، به‌تسامح، از واژهٔ دیاسپورا (Diaspora) نیز برای نامیدن این آثار استفاده می‌شود؛ ولی به‌دلیل تفاوت‌هایی که میان این دو وجود دارد، در پژوهش حاضر همین عبارت «ادبیات مهاجرت» را به‌کار می‌بریم (نک: کنی، ۱۴۰۱).

2. Edward Wadie Said

دست یابیم و چگونگی این بازنمایی را زیر سایه پدیده پیچیده مهاجرت ببینیم.

۲- پیشینه پژوهش

پژوهش‌های این حوزه به چند دسته تقسیم می‌شود: الف) درباره پدیده مهاجرت و ادبیات مهاجرت به‌طور کلی؛ ب) درباره ادبیات مهاجرت فارسی؛ ج) پژوهش‌های تطبیقی و مقایسه‌ای مربوط به ادبیات مهاجرت فارسی و سایر زبان‌ها/فرهنگ‌ها؛ د) درباره بدن، بدنمندی و بدن زنانه. به دلیل گستردگی این آثار، در ادامه به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

فلاح و برامکی (۱۳۹۴) به «بررسی و تحلیل متون مهاجرت فارسی با رویکرد روایت‌شناسی پسااستعماری» پرداخته‌اند و دریافته‌اند نویسنده مهاجر، در فضایی موسوم به فضای سوم، تلاش می‌کند مهاجر به حاشیه رانده شده را به مرکز بیاورد و خواسته‌ها و علائقش را در روایت ویژه او نشان دهد. قربان‌پور آرنی و دیگران (۱۳۹۷) به «جریان‌شناسی ادبیات داستانی مهاجرت ایرانی» پرداخته‌اند و داستان‌نویسی برون‌مرزی را از دهه ۶۰ مطالعه کرده‌اند. تحلیل‌های ایشان از داستان‌نویسی مهاجرت ایرانی در قالب سه جریان عمده سیاست‌محور، هویت‌محور و داستان‌نویسی زنان بیان شده است. «در جستجوی هویت هیبردی» تألیف پیرایش (۱۳۹۷) است که، با مطالعه ادبیات زنان آسیایی-آمریکایی و استفاده از دیدگاه‌های استوارت هال و هومی بابا، جایگاه زنان مهاجر آثار ادبی را در فضای سوم به تصویر می‌کشد. عظیمی و احمدزاده (۱۳۹۷) در «به‌سوی تعریفی تازه از بدن: تحلیل مسئله بدن از فلسفه و جامعه‌شناسی تا ادبیات» به مطالعات بدن در جامعه‌شناسی می‌پردازند و رابطه آنها را با پژوهش ادبی ترسیم می‌کنند؛ آنها ادبیات را بستر مناسبی برای پرداختن به تجارب تنانه می‌یابند.

میرعابدینی (۱۳۹۹) در *صدسال داستان‌نویسی ایران* به پدیده مهاجرت در میان نویسندگان ایرانی، تاریخچه آن و پیامدهایش بر آثار داستانی پرداخته است. «بررسی ویژگی‌های ادبیات مهاجرت در رمان‌های فارسی با تکیه بر نقدونظریه پسااستعماری»، تألیف شاهرودی (۱۴۰۱)، به مطالعه ویژگی‌های ادبیات مهاجرت از دیدگاه سورن فرانک باتکیه‌بر مطالعات پسااستعماری و شیوه شکل‌گیری هویت و تقابل خود-دیگری در هر دو جامعه مبدأ و میزبان می‌پردازد. جوکاری و حسام‌پور (۱۴۰۱)، با بررسی موردی آثار عباس جهانگیریان، به «برساخت بدن و هویت‌یابی دختران در رمان نوجوان ایرانی» پرداخته‌اند و دریافته‌اند که گفتمان جنسیت‌محور در برساخت بدن سوژه‌ها نقش دارد. عرفانی‌فرد (۱۴۰۲) در «هویت متکثر در ادبیات مهاجرت داستانی ایران» ۱۳ اثر فارسی را مطالعه و ویژگی‌هایی را بررسی کرده که باعث آشکارتر شدن واقعیت‌های زندگی و دگردیسی‌های جامعه ایرانیان خارج از کشور شده است. حاجی‌بابایی (۱۴۰۲) به بررسی «تصویر مهاجر در ادبیات معاصر به زبان فرانسه و

فارسی» پرداخته و گفتمان‌های مختلف درباره مهاجرت غیرقانونی و جایگاه مهاجر در جامعه را مقایسه کرده است. اکبری و دیگران (۱۴۰۲) با «بررسی رابطه قدرت، بدن و برساخت اجتماعی جنسیت در رمان‌های سرخی تو از من و از شیطان آموخت و سوزاند» به نتایجی چون زن‌شدگی و خفه‌شدگی، فرودستی زنان و تقابل با امر بهنجار به‌مثابه نشانه‌ای از جنسیت در حال تحول دست یافته‌اند.

در مجموع به نظر می‌رسد در پژوهش‌های رشته زبان و ادبیات فارسی مقابله‌ای مستقیم (بدون واسطه ترجمه) بین آثار ادبیات مهاجرت به زبان فارسی و سایر زبان‌ها صورت نگرفته است؛ در نتیجه، در پژوهش حاضر ما دو رمان فارسی و انگلیسی را بررسی می‌کنیم.

۳- روش و پرسش پژوهش

روش پژوهش حاضر تحلیل محتوای کیفی است و از منابع کتابخانه‌ای استفاده می‌شود. ما سراغ آثاری رفته‌ایم که الف) رمان باشند؛ ب) در یک دهه اخیر منتشر شده باشند؛ ج) نویسنده‌شان زن باشد؛ د) نویسنده‌شان تجربه زیسته مهاجرت داشته باشد؛ ه) درون‌مایه اصلی اثر مهاجرت و زندگی زن مهاجر باشد. پس از بررسی آثار فراوان، سرانجام این دو را برگزیدیم: *بازگشت* نوشته گلی ترقی (۱۳۹۷) و *Of Women and Salt (از زنان و نمک)* نوشته Gabriela Garcia (۲۰۲۱). این دو رمان به‌طور هدفمند از دو بستر فرهنگی و طبقاتی متفاوت و درحقیقت دو قطب متضاد - مهاجر مرفه/مهاجر فرودست - انتخاب شده‌اند تا بتوان نشان داد متغیر مهم «طبقه اجتماعی» چگونه تجربه زیسته «بدن زنانه» و بازنمایی آن را از بنیاد دگرگون می‌سازد: *بازگشت* نماینده مهاجران نسل اول ایرانی است که از طبقه مرفه شهری برآمده و *از زنان و نمک* روایتگر رنج تاریخی زنان طبقه فرودست امریکای لاتین، به‌ویژه در برخورد با سیستم مهاجرت ایالات متحد، است. دلیل دیگر انتخاب این آثار این است که ویژگی‌های خصیصه‌نمای ادبیات مهاجرت و بازنمایی بدن زنانه را در آنها درخشان و پررنگ یافتیم. شایان ذکر است رمان خانم گارسیا اخیراً به زبان فارسی نیز ترجمه شده، ولی ما از نسخه زبان اصلی استفاده کرده‌ایم.

در این نوشتار می‌کوشیم به این پرسش پاسخ دهیم که وقتی خاستگاه تاریخی، اجتماعی و طبقاتی زنان نویسنده مهاجر با یکدیگر متفاوت باشد، بازنمایی بدن زنانه در اثر ادبی ایشان چگونه خواهد بود و چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی خواهد داشت.

گلی ترقی متولد ۱۳۱۸ در تهران است و تجربه مهاجرت به ایالات متحد امریکا و فرانسه را دارد. از او آثار ادبی در قالب‌های مختلفی منتشر شده که جوایزی نیز برایش به ارمغان آورده‌اند.

بازگشت آخرین رمان اوست که به زندگی ماه‌سیما، زن میان‌سال مهاجر در فرانسه، و آشفتگی‌ها و سردرگمی‌های او می‌پردازد. گابریلا گارسیا، متولد ۱۹۸۴ در ایالات متحد آمریکا، والدین مهاجری از مکزیک و کوبا دارد. داستان‌ها و شعرهایش جایزه گرفته‌اند و معروف‌ترین اثرش *از زنان و نمک* است؛ رمانی که زندگی ۶ نسل از زنان مهاجر امریکای لاتین را روایت می‌کند.

۴- سیاست بدن: بدن نظارت‌شده در برابر بدن رنجور

تعریف بدن هیچ‌گاه ثابت و تغییرناپذیر نبوده، چون اساساً پدیده‌ای است برساخته که در هر جامعه و فرهنگی به گونه‌ای خاص خود شکل می‌گیرد (زرقانی و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۱). «بدن^۳ واسطه، وسیله و شیوه‌ای برای درک جهان نیست، بلکه بدنمندی وضعیت زیستن حیاتی ما در جهان و امکان زیستن اخلاقی ما با دیگری است» (خبازی کناری و سبطی، ۱۳۹۵: ۷۵). به‌باور میشل فوکو^۳، بدن سطحی است که رخدادها بر آن نقش می‌بندد؛ یعنی تأثیرات مادی حاصل از رخدادهای سیاسی را می‌توان بر بدن‌ها مشاهده و تحلیل کرد. بدن همواره همچون ابزاری برای نظارت و کنترل اجتماعی در اختیار صاحبان قدرت بوده؛ بدن پایگاهی است هم برای اعمال قدرت و هم مقاومت در برابر آن، هم محل استقرار گفتمان‌هاست و هم عرصه مبارزه با آنها (میلز، ۱۳۹۲: ۱۳۲-۱۳۵). از دیگر سو، به‌قول مری داگلاس^۴، «بدن بیانگر وضعیت جامعه است» و به درک ما از خود و دیگری شکل می‌دهد (اینانلو، ۱۳۹۵: ۴۰). در ایران مدرن نیز پرداختن به مسئله بدن سابقه‌ای طولانی دارد. «مسئله بودن پدیده بدن در حیات اجتماعی ایران مدرن، پرسمانی شدن بدن و شکل یافتن رویکردهای متعدد برای مدیریت بدن مسئله‌ای است که ریشه در اتفاقات جامعه ایران طی چند دهه اخیر تاکنون دارد» (مراقی و خانیکی، ۱۴۰۱: ۳۸). بدن انسان از فرهنگ و مناسبات سیاسی-اجتماعی مستقل نیست؛ یعنی به همان اندازه که کالبد بیولوژیک است، ساخت فرهنگی نیز به‌شمار می‌رود (بهرامی برومند، ۱۴۰۲: ۳۵). فوکو بدن را بخشی از روابط قدرت می‌داند: مناسبات قدرت می‌کوشد، از طریق فناوری انضباطی، بدن‌ها را تحت سلطه مستقیم خود بگیرد و آنها را، برای نظارت و کنترل، نشان‌دار سازد و تربیت کند و درنهایت نیز، به‌لحاظ سیاسی و اقتصادی، سودمندشان سازد (نک: جعفری، ۱۴۰۰: ۴۶). انسان‌ها با پیروی از این روش‌های انضباطی و کنترلی برآمده از گفتمان‌ها دارای بدن‌های برساخته‌ای می‌شوند که هویت آنان را نیز شکل می‌دهد (زرقانی و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۰۸).

3. Michel Foucault

4. Mary Douglas

جامعه‌شناسی بدن^۵ بررسی می‌کند که بدن ما چگونه تحت تأثیر عوامل اجتماعی قرار می‌گیرد و رابطهٔ دیالکتیکی میان بدن فیزیکی و ذهنیت انسانی چگونه است. پژوهشگران این گرایش جامعه‌شناختی^۶ می‌گویند محیط اجتماعی بدن را می‌سازد، سپس این بدن به‌نوبهٔ خود بر رفتار اجتماعی تأثیر می‌گذارد و باز رفتار اجتماعی بر تغییر و تحول بدن اثرگذار می‌شود (احمدنیا، ۱۳۸۴). سلطه بر بدن زن را نیز دارای دلالت سیاسی می‌دانند (بهرامی برومند، ۱۴۰۲: ۱۵) و آن را از ابزارهای کنترل فرهنگی می‌شمارند.

۴-۱- بدن زنانه در بازگشت

در رمان *بازگشت* روایت زندگی ماهسیما را می‌خوانیم: زن میان سال مهاجری از طبقهٔ مرفه و روشنفکر پایتخت‌نشین که، پس از وقوع انقلاب ۵۷ و در جست‌وجوی شرایط بهتر زندگی، همراه با همسر و دو پسرش به فرانسه مهاجرت کرده. او از این تغییر راضی است، ولی همسرش، امیررضا، سختی‌های غربت را تاب نمی‌آورد و به بهانه‌های گوناگون سرانجام به ایران بازمی‌گردد. پس از مدتی هرمز و سام، فرزندان ماهسیما، نیز او را تنها می‌گذارند و به آمریکا می‌روند. اکنون این زن با بزرگ‌ترین تردید زندگی‌اش روبه‌روست؛ تردیدی که نخستین جملهٔ رمان را ساخته: «بمانم یا برگردم؟»

بدن خانگی ماهسیما در سرزمین مادری‌اش در امنیت و آرامش به‌سر می‌برد و با تهدیدی جدی روبه‌رو نبود؛ در نتیجه نقش‌های سنتی همسر مهربان و مادر فداکار را به‌خوبی ایفا می‌کرد و در واقع هویتش را به آنها گره زده بود. اما مهاجرت به فرانسه و سپس دور شدن این سه مرد از ماهسیما این نقش‌ها را به چالش می‌کشد. حالا او «زن پراکنده» نام دارد (ترقی، ۱۳۹۷: ۱۱)، چون هر کدام از آدم‌هایی که روزگاری خودش را از دریچهٔ نگاه آنها می‌شناخته حالا در گوشه‌ای از دنیاست و ماهسیما بدون آنها احساس کمبود می‌کند.

ماهسیما سرانجام بر دودلی‌هایش چیره می‌شود و به ایران برمی‌گردد تا همسرش را بازیابد و «خانهٔ» خود را پس بگیرد؛ خانه‌ای که از مادر بزرگش به مادرش و سپس به او ارث رسیده و حالا خیردار شده که آشپز سابقشان آن را تصاحب کرده است. او ماجراهای گوناگونی پشت سر می‌گذارد که در پایان موجب می‌شوند «خانهٔ تهران» را بفروشد و به «باغ دماوند» برود و در آنجا به باغبانی و عکاسی بپردازد. در «دماوند پاک و منزّه» گویی بدن ماهسیما از همهٔ قیدوبندهای

5. Sociology of Body

۶. برخی شخصیت‌های سرشناس در این حوزه، گذشته از میشل فوکو، عبارت‌اند از برایان ترنر (Bryan Turner)، الن آندال (Ellen Annandale) و ویلیام کاکرهام (William Cockerham).

گذشته آزاد می‌شود و مجال شکوفایی می‌یابد: او از کلیشه‌های جنسیتی می‌گذرد و در باغ دماوند دیگر خود را نه در نسبت با دیگران، که در نسبت با هنر بازتعریف می‌کند. بدین ترتیب، هم‌زمان با دور شدن از نقش‌های سنتی و کلیشه‌ها و حرکت به سوی خودمختاری و خلاقیت، بدنش را نیز از حالت منفعل و بیمار به فعال و پدیدآور تبدیل می‌کند. این تغییر از بازسازی هویت زنانه‌اش خبر می‌دهد و موجب می‌شود بدنش دیگر نه ابزار رنج که مجال آفرینش باشد؛ بدنی که هم تابع گفتمان‌های کلیشه‌ساز است و هم مجال مقاومت در برابر آنها.

بدین ترتیب در مجموع بدن ماه‌سیما را نوعی بدن گفتمانی^۷ و نظارت‌شده می‌یابیم. او از نگاه خیره و قضاوت‌گر دیگران می‌هراسد: «دید دو زن چادری با کنجکاوای به او زل زده‌اند. نمی‌فهمید چه چیز عجیبی در او دیده‌اند. روسری‌اش را تا نزدیک ابروهایش پایین کشید. نگاه خیره زن‌ها کلافه‌اش کرده بود» (همان: ۹۲). ماه‌سیما نگران پیری و زیبایی خودش است: «بهترین لباسش را پوشید. ماتیکی قرمز به لب‌هایش مالید و راه افتاد. خودش را در آینه ذهنش مجسم کرد: جوان و زیبا و خوش‌هیكل، مثل آن وقت‌ها» (همان: ۱۴۴). از دیگر مضامین تکرارشونده داستان ماه‌سیما گفتمان حجاب و پوشش متفاوتی است که او در پاریس و تهران تجربه می‌کند. بدن خوگرفته با حجاب اختیاری او در پاریس حالا در تهران با تذکراهایی مانند «روسریت رفته عقب. دگمه روپوشت بازه» (همان: ۱۲) روبه‌روست. او با حجاب اجباری بیگانه است و همچنان بیگانه می‌ماند: «گوهر صدایش زد: 'خانوم، روسری یادتون رفته.' [...] ماه‌سیما با خودش حرف می‌زد: 'دفعه دهمه که نزدیک بود بی‌روسری برم بیرون. عادت نمی‌کنم. دست خودم نیست'» (همان: ۱۴۴-۱۴۵). درحقیقت می‌توان گفت مهم‌ترین دغدغه ماه‌سیما سیاست «مراقبت از خویش»^۸ است که به‌گونه‌های مختلف نمایان می‌شود. بدن او نیز درگیر نبردی فرهنگی - و در سطحی بالاتر، گفتمانی - است و این همان گفتمان قدرتی است که بدن را کنترل می‌کند و به هرآنچه مخالف هنجارهاست، روی خوش نشان نمی‌دهد.

در صفحات پایانی رمان همراه با ماه‌سیما به جست‌وجوی امیررضا در خانه جدیدش می‌رویم و با غیبت او و حضور زنی موبور و چشم‌آبی روبه‌رو می‌شویم. ماه‌سیما پی می‌برد که شوهر محبوبش با این زن خارجی، «این‌گرید»، زندگی می‌کند و آنها نیز قصد سفر و احتمالاً مهاجرت دارند. «موجی از حسادت قلب ماه‌سیما را تکان» می‌دهد، داغ و ملتهب می‌شود و «ماه‌سیمایی حسود و عاشق غافلگیرش» می‌کند (همان: ۱۵۱). هرچند این دیدار کوتاه موجب می‌شود ماه‌سیما سرانجام با واقعیت روبه‌رو شود و بپذیرد که دیگر عشق بین آنها به پایان

7. Discursive Body

8. Self-care

رسیده، به‌سختی بیمار می‌شود و چند روز در بستر می‌افتد. پیداست که این بیماری بیش از آنکه وابسته به عوامل بیرونی باشد، «از درون» است و بازتاب‌دهنده فروپاشی درونی و بحران هویتی که گریبان‌گیر او شده. اینجا نیز بدن ماه‌سیماست که محملی می‌شود برای بازنمایی روان‌زخم (تروما)های او: ترومای فقدان منزلت و تنهایی عاطفی که به‌شکل بیماری روان‌تنی^۹ بروز می‌کند.

۲-۴- بدن زنانه در /از زنان و نمک

در سوی دیگر در /از زنان و نمک با روایت زندگی ۶ نسل از زنان امریکای لاتین روبه‌رویم که آن را از زبان راویان گوناگون در بسترهای زمانی و مکانی گوناگون (از ۱۸۶۶ تا ۲۰۱۹، از کوبا تا مکزیک و از میامی تا تگزاس) می‌شنویم.

ماریا ایزابل، جد بزرگ بیشتر شخصیت‌های داستان، در کارگاه سیگارپیچی با شرایط سخت جسمانی روبه‌روست، مثلاً پیوسته خون‌دماغ می‌شود؛ آسیبی که نشانگر فشارهای جنسیتی و طبقاتی‌ای است که بدن زنانه را زیرسلطه خود می‌گیرد. زایمان ماریا ایزابل در لحظه اعدام همسرش آنتونیو، در راه آزادی و مبارزه با دیکتاتوری، بدن او را صحنه‌ای از مرگ و زندگی می‌نماید. لحظه تولد سیسیلیا، هم‌زمان با فریاد «زنده باد آزادی!» پدر شهیدش (Garcia, 2021: 29-30)، بدن زنانه را محمل مقاومت در برابر خشونت استعماری و مردسالارانه نشان می‌دهد و بدین‌ترتیب بدن ماریا ایزابل زندگی را در برابر مرگ تداوم می‌بخشد.

ژانت، که از نوجوانی‌اش تا مرگش در جوانی را شاهدیم، در کشور ایالات متحد آمریکا به دنیا آمده ولی داغ مهاجر را بر پیشانی دارد. او از نوجوانی متوجه تفاوت خودش با سایر دختران -غیرمهاجر- شده و می‌کوشد هویتی مشابه آنان برای خودش دست‌وپا کند. پدرش دائم‌الخمر و آزارگر و مادرش به‌شدت درگیر خودش است، مثلاً عمل جراحی زیبایی می‌کند یا در هر وضعیتی، حتی پس از گریه، آرایش کامل می‌کند و حتی متوجه غیبت دخترش از خانه در تمام طول شب نمی‌شود. ژانت، برای پیوستن به گروه دختران جذاب از نظر جنسی، خودش را به خطر می‌اندازد و برای گرفتن چند نخ سیگار از مردی بزرگسال با لباس و آرایش خود اغواگری می‌کند. او مدام درگیر فانتزی‌های جنسی است و رفتن به مجلسی عجیب در باشگاهی شبانه با مردی غریبه را نشانه بزرگ شدن می‌داند. او حتی موقع معرفی خودش به این مرد نام جذاب‌ترین دختر مدرسه را می‌برد؛ یعنی نخستین نشانه هویتی‌اش را هم از دست می‌دهد. همین‌جاست که برای اولین بار کوکائین مصرف می‌کند و مقدمه‌ای می‌شود بر اعتیادش. در

پایان این شب عجیب و سرنوشت‌ساز هم جسم بی‌جان زنی که در آب افتاده نجات‌بخش جسم ژانت می‌شود و او را از تجاوز می‌رهاند. ژانت هرچند سنی ندارد و اصولاً خودش آسیب‌پذیر و نیازمند مراقبت است، نقش مراقب را ایفا می‌کند که از نقش‌های جنسیتی‌ای است که همواره از زنان انتظار می‌رود (و بدن ایشان را در خدمت دیگران قرار می‌دهد)؛ چه مراقبت از دخترک بی‌پناه همسایه و چه از دوست پسر معتادش، ماریو، که البته از او کتک هم می‌خورد و خشونت جسمانی می‌بیند. درواقع گویا ایفای نقش مراقبتی بر ژانت تحمیل می‌شود و بدن رنجور از اعتیاد او را در خدمت دیگران قرار می‌دهد.

آنچه بر بدن گلوریا، مهاجر غیرقانونی السالوادوری، و سایر زنانی می‌رود که در موقعیت مشابه او قرار دارند از نمونه‌های آشکار دخالت سیاست بر بدن و کنترل آن است. بدن این زنان غیرقانونی است و در نتیجه گفتمان قدرت، که قانون پشتیبانی‌اش می‌کند، هرگونه دخل و تصرفی را بر آنها مجاز می‌شمارد. قوانین مهاجرتی غرب این بدن‌ها را به‌عنوان نیروی کار ارزان یا تهدید امنیتی نشانه‌گذاری می‌کند و اصولاً بیشتر افرادی که از امریکای لاتین به ایالات متحد مهاجرت می‌کنند، در وطن خود نیز جزو شهروندان آسیب‌پذیرتر بوده‌اند (نک: کیمی‌نژاد ملائی، ۱۴۰۳: ۴۶). گلوریا روی دیوار بازداشتگاه خانوادگی هشدارهایی درباره‌ی تعرض جنسی و حفظ امنیت بازداشتگاه می‌بیند که نشان می‌دهد زنان مهاجر حبس‌شده در آنجا چنین تجربه‌ای از سر گذرانده‌اند. مأموران آنجا نیز، هروقت دلشان بخواهد، نیمه‌شب هجوم می‌آورند و زنان را با خشونت زیاد با خود به جایی می‌برند که کسی به‌درستی نمی‌داند کجاست. آنها حتی از اتاق قرنطینه، که ظاهراً برای مراقبت‌های پزشکی است، به‌منظور تنبیه و آزار زنانی همانند گلوریا استفاده می‌کنند. سرانجام گلوریا به بیماری پیشرفته‌ی سختی مبتلا می‌شود، از پس هزینه‌ی شیمی‌درمانی بر نمی‌آید، بدنش ذره‌ذره فرومی‌پاشد و از دنیا می‌رود.

بدن نوجوان آنا نیز از آسیب در امان نیست. نیروی کار و جوانی او در مکزیک در خدمت زن مرفهی قرار می‌گیرد که گرچه خود نیز مهاجر است، به‌سبب طبقه‌ی اجتماعی و البته موقعیت نژادی‌اش (که متولد امریکاست)، نه‌تنها «دیگری» شمرده نمی‌شود بلکه به‌راحتی در جامعه پذیرفته و تحسین می‌شود. آنا هنگام انجام‌دادن کارهای خانه‌ی دونا نانسی معمولاً انگشتانش را می‌سوزاند، خودش را از همه‌ی بچه‌پول‌دارهای محله‌شان بسیار بزرگ‌تر می‌پندارد و حتی خودش را شایسته‌ی هم‌بازی‌شدن با آنها نمی‌داند؛ تااینکه روزی درمی‌یابد هم‌سن‌وسال آنهاست. بدن کودکانه و خوگرفته با فقر او از خوردن انواع‌واقسام خوراکی‌های ساخته‌شده با توت‌فرنگی بیمار می‌شود و گویی آن را پس می‌زند. آنا در این کشور مدام مریض است؛ گویی بدنش این فشار

تحمیل‌شده مهاجرت مضاعف^{۱۰} را نمی‌پذیرد و نمی‌تواند آن را تاب بیاورد. در پایان نیز آن با گذشتن بسیار دشوار از رودخانه مرزی میان مکزیک و امریکا بار دیگر به‌طور غیرقانونی وارد خاک ایالات متحد می‌شود و البته در این عبور بدنش متحمل رنج فراوان می‌شود، تا سرحد انجماد و مرگ.

دلارس، مادر کارمن و مادر بزرگ ژانت، با مرد فقیر و خشنی زندگی می‌کند که وقت‌وبی‌وقت زنش را وحشیانه کتک می‌زند. در گیرودار مبارزات سیاسی علیه دیکتاتور کوبا و شورش‌های مسلحانه، دلارس می‌کوشد زندگی خود و دخترانش را نجات دهد؛ هم از دست نظامیان بی‌رحم دیکتاتور و هم از دست همسر و پدری بی‌رحم.

در مجموع می‌بینیم که مهاجرت برای این زنان نه سفری ذهنی، بلکه قماری فیزیکی است که در آن بدن رنجور ایشان ممکن است غرق شود، کتک بخورد یا در بازداشتگاه حبس شود. این بدن، به تعبیر جولیا کریستوا^{۱۱}، بدنی پلید و طردشده^{۱۲} است (Kristeva, 1982).

۵- جغرافیای هویت: از «خانه و باغ امن» تا «بازداشتگاه و مرز خونین»

مکان در رمان تنها ظرف رویدادها نیست، بلکه امتداد ذهنیت شخصیت‌هاست و این وضعیت به‌ویژه در ادبیات مهاجرت جلوه آشکارتری دارد؛ به‌دلیل اینکه مهاجرت نیز تنها جابه‌جایی فیزیکی نیست، بلکه جابه‌جایی فرهنگی و روانی و گاه هویتی را نیز در پی دارد. پژوهشگران بر این باورند که در ادبیات مهاجرت نمادها و استعاره‌های مکانی‌ای همچون خانه، پل و مرز را فراوان می‌بینیم (سعیدی، ۱۴۰۲: ۱۱۶). از سوی دیگر می‌دانیم که استعاره فقط ابزاری ادبی و هنری نیست، بلکه درحقیقت بخشی از نظام مفهومی ماست، در بنیان اندیشه و ادراک ما جای دارد و نگرش ما را به جهان پیرامون شکل می‌دهد (Lakoff and Johnson, 2003). در خوانش تطبیقی مکان‌های *بازگشت و از زنان و نمک* با دو هندسه فضایی کاملاً متضاد روبه‌رو می‌شویم: فضای بسته و امن در برابر فضای باز و خطرناک.

دغدغه اصلی ماه‌سیما، در *بازگشت*، بازپس‌گیری قلمرو است (چه قلمرو ظاهری، که خانه‌اش باشد، و چه قلمرو عاطفی، که همسر محبوبش است). او هویتش را در پاریس متزلزل می‌بیند و به خانه‌اش در تهران بازمی‌گردد. خانه‌ای که ماه‌سیما به آن بازگشته کارکردی فراتر از سرپناه دارد و برای او نمادی از امنیت از دست‌رفته و رجم مادرانه است؛ حتی به‌وضوح می‌گوید این خانه یادگار مادرش است. در فرهنگ *نمادها* می‌خوانیم که خانه به معنای درون

۱۰. او و مادرش اصالتاً اهل السالوادورند و پس از اخراج از امریکا در مکزیک به حال خود رها شده‌اند.

11. Julia Kristeva

12. Abject Body

آدمی است؛ همچنین آن را نمادی زنانه می‌دانند و مفاهیمی همچون پناهگاه، حمایت و مادر برایش قائل‌اند (شوالیه و گریبان، ۱۳۸۴، ج ۳: ۶۶). رابرت کِر^{۱۳} معتقد است که «خانه ابزار نظارت بر جنسیت و طبقه انسان‌ها»ست (بهرامی برومند، ۱۴۰۲: ۱۲۳) و آلن دو باتن^{۱۴} (۱۳۸۸: ۱۰) آن را «محافظ هویت» می‌خواند. در پس این بازگشت ظاهری و ترمیم و احیای خانه اما ماه‌سیما در حقیقت در جست‌وجوی خویشتن خویش و در پی سرهم‌کردن دوباره تکه‌پاره‌های خودش است: «نوسازی خانه بازآفرینی خودش» (ترقی، ۱۳۹۷: ۹۷) است. بی‌دلیل نیست که این روزهای شلوغ بازسازی را «روزهای شاد» می‌خواند و آن را به «خانه‌تکانی عید» و «آماده‌شدن برای تولدی دوباره» تشبیه می‌کند (همان: ۱۱۷). حضور آدم‌های فراوان در این خانه و رونق گرفتن آن برای ماه‌سیما چنان دلنشین و دلگرم‌کننده - و در تقابل با غربت او در پاریس - است که حتی با خودش می‌گوید «به این می‌گن وطن» (همان). ماه‌سیما، هم در پاریس و هم در تهران، با وسواسی بیمارگون به وسایل و چیدمان خانه‌اش می‌چسبد، زیرا خانه آخرین سنگر او در برابر زوال است. دل‌بستگی او به عکس‌ها و آلبوم‌ها، به قالی و قالیچه‌اش و به کفش‌های کهنه و جامانده پسرش همگی نشانه‌ای از چنگ‌زدن او به گذشته برای گریز از شکست‌های اکنون است. بیش‌ازهمه پیوند عمیق و همیشگی او با عکس توجه ما را جلب می‌کند: تلاشی برای منجمدکردن زمان و ثبت لحظاتی که در آنها هویت سوژه ثابت و خدشه‌ناپذیر بوده است.

پناه‌بردن نهایی ماه‌سیما به «باغ دماوند» نیز، که آن را «پاک و منزّه» می‌خواند، به‌گونه‌ای بازتولید کهن‌الگوی «بهشت گمشده» است. باغ را نشانگر رؤیایی جهانی می‌دانند که انسان را از دنیای واقعی بیرون می‌برد و در فرهنگ ایرانی معنایی عرفانی و ماوراءطبیعی نیز به خود می‌گیرد؛ «باغ دعوت آدمی است به مرمت طبیعت اولیة وجود» (شوالیه و گریبان، ۱۳۸۴، ج ۲: ۴۲-۴۴). او در چنین فضای امن و آرامی دور می‌شود از هرآنچه آزارش می‌داده: «در این باغ جایی برای دلتنگی و آه و حسرت نیست. جایی برای توهّم و ترس. و برای امیررضا» (همان: ۱۵۶).

رمان گارسیا اما در نقطه مقابل قرار می‌گیرد و مکان‌هایش هرگز امن نیست. خانه برای گلوریا و آنا هدف یورش مأموران اداره مهاجرت است، پدر زانت در خانه‌شان به او تعرض جنسی می‌کند و دلارس و دخترانش در خانه‌شان تحت خشونت خانگی قرار می‌گیرند. این‌گونه است که این زنان سرزمین جغرافیایی خود را خشن، ناامن و اشغال‌شده می‌یابند و ناچارند تنها از بدن خود، نخستین و مهم‌ترین سرزمینشان، دفاع کنند. این شخصیت‌ها برای بقای خود تلاش

13. Robert Kerr

14. Alain de Botton

می‌کنند و، برخلاف خانه و باغ امن ماه‌سیما، همواره در بازداشتگاه‌ها (Garcia, 2021: 51-65)، رودخانه‌های گل‌آلود (Ibid: 180-188) و به‌طور کلی در مرزها سرگردان‌اند: مرزهای بین مادر و دختر، مرزهای بین زندگی‌های شخصی و اجتماعی، مرزهای اجتماعی و اقتصادی میان طبقه‌ها و نژادهای گوناگون و درنهایت مرزهای سیاسی میان مکزیک و امریکا که جان خیلی‌ها، به‌ویژه زنان و کودکان، را می‌گیرند. استفادهٔ نمادین نویسنده از «نمک» نیز در همین راه است: نمک، برخلاف ثبات و اطمینان عکس، سیال و گزنده است. نمک یادآور عرق تن کارگران کارخانهٔ سیگارپیچی، شوری اقیانوس (مسیر مهاجرت) و اشک چشم است. نمک آزاردهنده است و التیام‌بخش؛ زندگی‌بخش است و دردناک: نمادی دوگانه از رنج و پایداری. اگر ماه‌سیما به دنبال ریشه‌دواندن در «باغ» و آرام‌گرفتن در آنجاست، زنان رمان گارسیا یا در «بازداشتگاه» اسیر می‌شوند یا ناچارند، همچون «پرنده‌گان مهاجر»، همواره در پرواز باشند تا شکار نشوند و زنده بمانند. گایاتری چاکراورتی اسپیواک^{۱۵}، فیلسوف و نظریه‌پرداز مطالعات فرودستان^{۱۶}، بر این باور است که بر زنان کشورهای جهان سوم و استعمارزده ظلم مضاعفی می‌رود و آنان دو بار به حاشیه رانده و استثمار می‌شوند: یک‌بار به‌دست نیروی خارجی استعمارگر و دیگر بار به‌دست نظام پدر/مردسالار خانواده و جامعهٔ خودشان (شاهمیری، ۱۳۸۹: ۱۴۰). این دقیقاً وضعیتی است که گلوریا، آنا، دلارس و به‌نوعی ژانت و کارمن با آن درگیرند: وضعیت ستم‌دیدگی و به‌حاشیه‌راندگی مضاعف.

این تفاوت آشکار در بازنمایی مکان‌های برجستهٔ دو روایت موردبررسی برخاسته از تفاوت آشکار طبقاتی و نژادی است: زن مرفه ایرانی - حتی اگر نخواهد با جامعه آشتی کند و انزواگزینی را ترجیح بدهد - می‌تواند برای خود مجال انزوا بخرد و در آن به بازسازی و شکوفاسازی هویت خویش بپردازد و سرانجام به آرامش برسد، اما زن فرودست لاتین‌تبار استعمارزده همواره در معرض تهاجم فضای بیرونی است و نمی‌تواند مکان امنی برای خودش دست‌وپا کند. اینجا نیز بار دیگر تفاوت طبقهٔ اجتماعی و اقتصادی زنان برجسته می‌شود و سرنوشت متفاوتی برای ایشان رقم می‌زند.

۶- پیکرهٔ متن و پیکرهٔ تن: هم‌سویی «فرم» و «محتوا»

بررسی سبک روایت‌پردازی این دو رمان، با ویژگی‌های منحصربه‌فرد هر کدام از آنها، به‌روشنی نشان می‌دهد که فرم داستان‌ها آگاهانه و هوشمندانه در خدمت بازتاب محتوای آنها قرار گرفته

15. Gayatri Chakravorty Spivak

16. Subaltern Studies

است.

گلی ترقی در *بازگشت* تک‌گویی درونی^{۱۷} را برگزیده است که رنگ‌وبوی جریان سیال ذهن^{۱۸} نیز دارد. این فرم برازندهٔ بازنمایی سوژهٔ تنهایی است که فرصت و رفاه لازم برای اندیشیدن به خویشتن را دارد. جهان رمان *بازگشت* جهانی فردی است و خواننده مستقیماً به هزارتوی ذهن ماه‌سیما پرتاب می‌شود. این فرم همچنین هم‌راستا با مفهوم نوستالژی‌ای است که در ذهن ماه‌سیما غلبه دارد: تلاشی فردی برای بازسازی گذشته‌ای که دیگر وجود ندارد. پیوند عمیق ماه‌سیما با عکس و عکاسی نیز، که در جای‌جای اثر دیده می‌شود، تأکیدی است بر همین تلاش او برای منجمدساختن زمان و نگهداشتن لحظاتی که در آنها سوژهٔ مهاجر هویتی ثابت و خدشه‌ناپذیر داشته.

در مقابل گابریلا گارسیا به فرم گسسته و غیرخطی روی آورده و روایتی چندصدایی^{۱۹} برگزیده است. *از زنان و نمک* با شجره‌نامه‌ای زنانه آغاز می‌شود و پیوسته میان گذشته و اکنون، میان کوبا و مکزیک و ایالات متحد در رفت‌وبرگشت است. این آشفتگی زمانی و مکانی فقط بازی‌ای فرمی نیست، بلکه گامی فراتر می‌گذارد و ترومایی بین‌نسلی را بازنمایی می‌کند. مفهوم ترومای موروثی^{۲۰} نیز همین را بازگو می‌کند: ترومایی که نسل‌های گذشته تجربه کرده‌اند، می‌تواند در بدن خویشاوندان آنها نهادینه شود. دختران این داستان ترومای تجربه‌شدهٔ مادر و مادربرگشان را به ارث می‌برند؛ ترومایی که از نوع ساختاری (مانند کشمکش‌های سیاسی و تبعید) تا نوع شخصی (مانند از دست دادن پدر یا مادر در کودکی) را در بر می‌گیرد (Romaguera, 2023). تک‌تک زنان این داستان، از ماریا ایزابل گرفته تا ژانت، از گلوریا تا آنا، تکه‌هایی از جورچینی تاریخی‌اند که هیچ‌کدام به‌تنهایی تصویر کاملی عرضه نمی‌کنند و فقط در چهارچوبی کلی است که تصویر معناداری می‌سازند. تغییر مداوم راوی و زاویهٔ دید در اثر گارسیا نیز همچنین تأکیدی است بر اینکه رنج زن لاتین‌تبار رنجی فردی نیست، بلکه سرنوشتی جمعی است که آن را تاریخ استعمار و سیاست‌های نژادی رقم زده.

گذشته از این تفاوت معنادار در فرم روایی هر دو رمان، شباهت مهمی نیز توجه ما را به خود جلب می‌کند: چگونگی نقش مردان در روایت‌پردازی. به‌طورکلی حضور مردان در این آثار از این چند گونه بیرون نیست: غیبت کامل، حضور کم‌رنگ و منفعل، حضور مزاحم و آزارگر. *از زنان و نمک* را فقط زنان روایت می‌کنند و پدران و شوهرانی که از خلال روایت‌هایشان

-
- 17. Internal Monologue
 - 18. Stream of Consciousness
 - 19. Polyphonic
 - 20. Inherited Trauma

می‌شناسیم یا معتاد و آزارگر جنسی‌اند (شوهر کارمن که پدر ژانت است)، یا متجاوزند (پدر ناشناخته‌ی آنا که به گلوریا تجاوز کرده و دیگر هیچ ردپایی از او نیست) یا خشونت روانی و جسمانی شدیدی می‌ورزند (شوهر دلارس که پدر کارمن و الناست). فقط ماریا ایزابل بخت‌یار بوده و شوهری مهربان داشته که البته او هم در لحظه‌ی تولد فرزندشان و در راه آزادی جان می‌بازد و غایب می‌شود. از سوی دیگر گرچه حضور شوهر ماه‌سیما، امیررضا، را در ذهن و روان او پررنگ می‌بینیم، خود این مرد عملاً شخصیت منفعلی است که از زیر بار مسئولیت خانوادگی‌اش شانه خالی کرده و به بهانه‌های واهی به ایران بازگشته؛ در واقع خواسته از دست ماه‌سیما و پسرانش «در برود». بخش‌های محدودی از روایت هم که از زبان او می‌شنویم (ص ۲۱-۱۵) بر منفعل و ترسو بودنش صحه می‌گذارد.

بدین ترتیب می‌بینیم که هر دو رمان مورد بررسی ما روایتی کاملاً زنانه برگزیده‌اند و روایت‌گری را در انحصار زنان باقی گذاشته‌اند؛ گویی این زنان تأکید می‌کنند که نمی‌خواهند تاریخ رنج‌هایشان را هیچ مردی بازگو کند و البته که نمی‌گذارند این تاریخ به فراموشی سپرده شود. البته این ویژگی روایی در *از زنان و نمک* به نسبت آشکارتر و قوی‌تر دیده می‌شود.

۷- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

دو رمانی که در این پژوهش به بررسی‌شان پرداختیم زنان مهاجری را به تصویر می‌کشند که در تقاطع فرهنگ، تاریخ، طبقه اجتماعی، سیاست و کلیشه‌های جنسیتی گرفتار شده‌اند و ردپای این درگیری‌ها بر بدن آنان باقی مانده است.

بازگشت به بازنمایی دنیای فردی مهاجر می‌پردازد و سوژه مهاجر را غرق در تردیدهای شخصی به نمایش می‌کشد، ولی *از زنان و نمک* روایتگر زندگی ۶ نسل از زنان امریکای لاتین است و در نتیجه به بازنمایی تجربه‌ای گسترده‌تر و فراگیرتر می‌پردازد؛ در واقع تجربه‌ی زن مهاجر در اثر گارسیا چندنسلی و چندلایه‌تر است نسبت به آنچه ترقی پیش روی مخاطب می‌گذارد.

دلیل چنین تفاوت چشمگیری را در هویت این شخصیت‌های مهاجر می‌توان یافت: هویت ماه‌سیما در تقاطع جنسیت (زن بودن)، موقعیت اجتماعی (مهاجر بودن) و طبقه اجتماعی (مرفه بودن) تعریف می‌شود و به نسبت متحمل رنج کمتری می‌شود یا دست‌کم تجربه‌ی رنجی عظیم و چندلایه ندارد؛ ولی در *از زنان و نمک* زنانی را می‌بینیم که جنسیت (زن بودن)، موقعیت اجتماعی (مهاجر بودن)، طبقه اجتماعی (فقیر بودن)، نژاد و قومیت (لاتین تبار بودن)، وضعیت قانونی (غیرقانونی بودن) و تاریخ سیاسی (تحت سیطره استعمار بودن) همه‌وهمه روی یکدیگر انباشته می‌شود و تجربه‌ی رنجی گسترده، تاریخی، چندلایه و چندنسلی را برایشان رقم

می‌زند.^{۲۱} به‌نظر می‌رسد از میان همه این عوامل نیز این «طبقه اجتماعی» است که در عرصه متکثر ادبیات مهاجرت حرف آخر را می‌زند. روایت ترقی روایتی از مهاجرت نخبگان است؛ جایی که زن مهاجر ایرانی، در کشاکش بحران هویت، به درون خویشتن و فضاهاى امن پناه می‌برد و بدنش محمل نوستالژی می‌شود. در سوی دیگر اما روایت گارسیا تصویری از مهاجرت فرودستان ترسیم می‌کند؛ جایی که زن لاتین‌تبار، در نبردی نابرابر با ساختارهای قدرت، از بدن خویش سنگری برای بقا می‌سازد.

به‌نظر می‌رسد تفاوت اساسی دیگر را در بازنمایی بدن زنانه در این آثار می‌توان یافت. بدن مهاجر نخستین و بی‌واسطه‌ترین ابزار درک و دریافت تجربه مهاجرت برای اوست که البته معمولاً روان‌زخم (ترومای) مهاجرت نیز بر آن نقش می‌بندد. بدن زنانه در ادبیات مهاجرت بیشتر مکانی برای تجربه درد، مقاومت و بازسازی هویت است. زنان از طریق همین بدن به مبارزه با انتظارات اجتماعی می‌پردازند و هویت خویش را بازیابی‌بند. با خوانش تطبیقی این دو اثر درمی‌یابیم که تضاد اصلی آنها همین‌جاست: در *بازگشت* «بدن به‌عنوان اثر هنری» و، در نقطه مقابل، در *از زنان و نمک* «بدن به‌عنوان ابزار کار» بازنمایی شده است. بدن ماه‌سیما به‌گونه‌ای «پروژه» است؛ پروژه‌ای برای زیبا ماندن و مبارزه با زوال. دغدغه اصلی او زیبایی‌شناختی است. ولی بدن زنان در رمان گارسیا فرصتی برای «پروژه‌بودن» ندارد، بلکه صرفاً ابزاری برای «بقا» است. بدن گلوریا و آنا ابزار کار و تولید است که سیستم سرمایه‌داری و مهاجرتی شیرۀ آن را می‌کشد.

در واکاوی دلیل این تفاوت در رمان‌های موردبررسی‌مان به تفاوت خاستگاه نویسندگان می‌رسیم؛ تفاوتی که به خلق دو پارادایم گوناگون انجامیده است: در اثر گلی ترقی زنانگی امری ذهنی و نوستالژیک است که می‌کوشد گذشته را منجمد کند، حال آنکه در اثر گابریلا گارسیا زنانگی امری تنانه و سیاسی است که میراث‌دار خشونت استعماری شده و همواره در حال فرار برای حفظ بقاست. آنچه زن مهاجر ایرانی نسل‌اولی روایت می‌کند اساساً متفاوت است با آنچه زن مهاجر لاتین‌تبار نسل‌دومی می‌گوید. ماه‌سیما نماینده قشر مرفه و متوسط مهاجر ایرانی است که دلیل مهاجرتش نه بیم جان که دستیابی به امکان زندگی بهتر در سرزمینی آزادتر (پس از وقوع تحولات بنیادین در جامعه خودش بر اثر انقلاب اسلامی) است. در مهاجرت و «بازگشت» وی گرچه دشواری‌های تنانه نیز یافت می‌شود، مسائل او عمدتاً در سطح ظاهر و پوشش باقی می‌ماند؛ به‌هرحال ترومای مهاجرت بر تن او چندان نقش نمی‌بندد. در مجموع بدن

۲۱. پژوهشگری که اصطلاحات «تقاطع»، «ظلم مضاعف»، «انباشت رنج» و... را در مطالعات فمینیستی به‌کار برده کیمبرلی ویلیامز کرنشوا (Kimberlé Williams Crenshaw) است (نک: Crenshaw, 1991).

ماه‌سیما بیشتر به‌شکلی خانگی و مستور و در فضاهای بسته بازنمایی می‌شود. به‌علاوه، او گذشته‌ای روشن با انبوهی خاطره دلنشین دارد که می‌خواهد زنده نگهشان دارد و همواره به آنها پناه می‌برد؛ گذشته‌ای که در آن بدنش نیز همواره در امنیت و غرق لذت بوده است. از سوی دیگر زنان مهاجر امریکای لاتین زخم سال‌ها استعمار، خشونت و مردسالاری را بر تن دارند. آنها چه اهل کوبا و مکزیک باشند و چه السالوادور، پیش‌ازهمه برای حفظ بقای خود مهاجرت کرده‌اند تا از گذشته سیاه و دردناکشان دور شوند؛ گذشته‌ای که به بازگشت به آن و زنده نگهداشتن یاد و خاطره‌اش هیچ تمایلی ندارند. بدین‌ترتیب ترومای مهاجرت را به شکل‌های گوناگون نقش‌بسته بر تن آنها می‌بینیم: از وسواس زیاد در زیبا نگهداشتن بدن و زدن نقاب بی‌اعتنایی و سرسختی به صورت (کارمن)، تا تلاش برای اغواگری دخترانه و آسیب‌دیدن از تعرض جنسی و نابودسازی بدن با اعتیاد (ژانت)، تحقیر و هتک حرمت بدن هنگام مهاجرت غیرقانونی که در صندوق عقب خودرو مچاله شده یا در بازداشتگاه خانوادگی حبس شده (گلوریا) و دشواری طاقت‌فرسای شنا در رودخانه سرد و گل‌آلود مرزی برای عبور از مرز و بازگشت به امریکا (آنا).

همچنین نوع روایت‌پردازی رمان‌ها را هم‌راستا با ویژگی‌های محتوایی آنها یافتیم. روایت‌گری انفرادی، نوستالژیک، روان‌شناختی و درونی ماه‌سیما در مجموع بازنمایی تجربه زن مهاجر نسل‌اولی ایرانی را تقویت کرده و درمقابل روایت‌های گسسته، دسته‌جمعی، بینانسی و استعمارزده زن مهاجر نسل‌دومی لاتین‌تبار به‌خوبی با بازنمایی تجربه زیسته زنان داستان هماهنگ شده است. فرم «تک‌گویی درونی» و «خطی» *بازگشت* بازتاب‌دهنده بدن متمرکز و فردگرای ماه‌سیماست که می‌خواهد یکپارچگی خود را در برابر پیری حفظ کند. درواقع اینجا متنی که پاره‌پاره نیست، بدنی را نمایندگی می‌کند که هنوز تلاشی نشده است. از سوی دیگر در *از زنان و نمک* «روایت گسسته و چندصدایی» دقیقاً بازنمایی‌کننده بدن‌هایی است که تکه‌تکه شده‌اند، در مرزها پراکنده گشته‌اند و مورد تعرض قرار گرفته‌اند. درواقع اینجا فرم متن هم مثل بدن زن مهاجر دچار تروما و گسست است.

درنهایت غیبت، انفعال یا خشونت مردان در هردو اثر زنان را وادار کرده خودشان هویت خویش را تعریف کنند و البته سرانجام به کنش‌گری بپردازند. هر دو نویسنده با حذف یا به‌حاشیه‌اندن مردان بر عاملیت زنان تأکید ورزیده‌اند؛ اما ترقی در *بازگشت* این عاملیت را در آفرینش هنری و انزوا می‌جوید و گارسیا در *از زنان و نمک* آن را در همبستگی زنانه و تداوم نسل به‌تصویر می‌کشد. این تفاوت بنیادین به ما یادآوری می‌کند که برای درک عمیق‌تر ادبیات مهاجرت و تأثیر آن بر جان و تن زنان مهاجر باید از کلی‌گویی‌های فرهنگی فراتر رفت و به

نقش تعیین‌کننده اقتصاد سیاسی و تاریخ استعمار در شکل‌دهی به تجربه زیسته زنان توجه کرد.

منابع

- احمدنیا، شیرین. (۱۳۸۴). «جامعه‌شناسی بدن و بدن زن». *فصل زنان*. به کوشش نوشین احمدی و پروانه اردلان. تهران: روشنگران و مطالعات زنان. شماره ۵. صص ۱۳۲-۱۴۳.
- اینانلو، مینا. (۱۳۹۵). *برساخت بدن؛ جامعه‌شناسی سبک‌های مدیریت بدن جوانان*. تهران: جامعه‌شناسان.
- بهرامی برومند، مرضیه. (۱۴۰۲). *از زنان پرده‌نشین تا بدن‌های رام*. چاپ سوم. تهران: لوگوس.
- ترقی، گلی. (۱۳۹۷). *بازگشت*. چاپ دوم. تهران: نیلوفر.
- تفرشی مطلق، لیلا. (۱۳۸۹). «مطالعات پسااستعماری در ادبیات مهاجرت». *علوم سیاسی*. شماره ۱۰، بهار. صص ۲۱۱-۲۲۲.
- جعفری، علی. (۱۴۰۰). «بدن زنان در تصاویر کتاب‌های درسی پس از انقلاب؛ بازنمایی و سیاست». *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*. دوره ۱۱، شماره پیاپی ۲۱، بهار و تابستان. صص ۴۱-۶۷.
- خبازی کناری، مهدی و سبطی، صفا. (۱۳۹۵). «بدنمندی در پدیدارشناسی هوسرل، مرلوپونتی و لویناس». *حکمت و فلسفه*. سال ۱۲، شماره ۳، پاییز. صص ۷۵-۹۸.
- درویش‌پور، مهرداد. (۱۳۸۶). «آشیانه نو و افق‌های تبعید؛ نگاهی کوتاه به جامعه‌شناسی ادبیات فارسی در تبعید و مهاجرت». *آرش*. شماره ۱۰۰، مهر. صص ۲۱۰-۲۱۵.
- دو باتن، آلن. (۱۳۸۸). *معماری شادمانی*. ترجمه پروین آقائی. تهران: ملاتک.
- رضایی، اعظم و اسدی امجد، فاضل. (۱۴۰۱). «بررسی دیدگاه هومی بابا و ادوارد سعید درباره هویت 'درهم‌آمیخته' مهاجر و امکان مقاومت و عاملیت انسانی». *پژوهش ادبیات معاصر جهان*. شماره ۸۶، بهار و تابستان. صص ۲۷۴-۲۹۹.
- زرقانی، سیدمهدی و دیگران. (۱۴۰۰). *تاریخ بدن در ادبیات*. چاپ دوم. تهران: سخن.
- ژوو، ونسان. (۱۳۹۴). *بوطیقای رمان*. ترجمه نصرت حجازی. تهران: علمی و فرهنگی.
- سپاسگزار، حوریه. (۱۴۰۱). «هنر و ادبیات، و ترومای مهاجرت؛ گفتگو با روح‌انگیز شریفیان». *آزما*. شماره ۱۶۸، تیر و مرداد. صص ۲۰-۲۵.
- سعیدی، مهدی. (۱۴۰۲). «تحلیل گردش مسیر داستان‌نویسی در ادبیات مهاجرت؛ (گذر از

- داستان‌نویسی سیاسی و پیدایش داستان‌هویت‌اندیش). «*ادبیات پارسی معاصر*». سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان. صص ۱۰۳-۱۳۰.
- شاهمیری، آزاده. (۱۳۸۹). *نظریه و نقد پساستعماری*. زیر نظر فرزانه سجودی. تهران: علم.
 - شوالیه، ژان و گریبان، آلن. (۱۳۸۴). *فرهنگ نمادها* (۵ جلد). ترجمه و تحقیق سودابه فضایی. چاپ دوم. تهران: جیحون.
 - قربان‌پور آرانی و دیگران. (۱۳۹۷). «جریان‌شناسی ادبیات داستانی مهاجرت ایرانی». *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. شماره ۴۹، تابستان. صص ۹۵-۱۲۱.
 - کنی، کوین. (۱۴۰۱). *دایاسپورا؛ مقدمه‌ای بسیار کوتاه*. ترجمه مسعود آقائی ساداتی و سیدپیمان حقیقت‌طلب. تهران: میراث اهل قلم.
 - کیمی‌نژاد ملائی، ایمان. (۱۴۰۳). *رنج مهاجرت؛ بررسی روان‌شناسی مهاجرت، رنج‌ها و شیوه‌های التیام*. فردیس: ایما.
 - گاتشال، جانان‌تان. (۱۴۰۰). *حیوان قصه‌گو*. ترجمه عباس مخبر. چاپ هفتم. تهران: مرکز.
 - لاج، دیوید و دیگران. (۱۳۹۴). *نظریه‌های رمان از رئالیسم تا پسا مدرنیسم*. ترجمه حسین پاینده. چاپ سوم. تهران: نیلوفر.
 - مایلز، رزالیند. (۱۳۸۰). *زنان و رمان*. ترجمه علی آذرنگ (جباری). تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
 - مراقی، مهشید و خانیکی، هادی. (۱۴۰۱). «تحلیل نشانه‌شناختی بدنمندی در کاربران زن اینستاگرام؛ مطالعه موردی دو طراح لباس (آناشید حسینی و الهه جهادگر). *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*. دوره ۴، شماره ۱، بهار. صص ۳۵-۵۳.
 - میرعبدینی، حسین. (۱۴۰۳). *دختران شهرزاد؛ زنان نویسنده ایرانی*. چاپ سوم. تهران: چشمه.
 - میلز، سارا. (۱۳۸۹). *میشل فوکو*. ترجمه داریوش نوری. تهران: مرکز.
 - ولی‌زاده، وحید. (۱۳۸۷). «جنسیت در آثار رمان‌نویسان زن ایرانی». *نقد ادبی*. شماره ۱، بهار. صص ۱۹۱-۲۲۴.
 - یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۲). «جنبه‌ها و جوانب ادبیات مهاجرت در فارسی معاصر». *کتاب ماه ادبیات و فلسفه*. فروردین. صص ۳۰-۳۷.
- Crenshaw, Kimberlé Williams. (1991). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of

Color”. *Stanford Law Review*. Vol. 43, No. 6 (Jul., 1991). pp. 1241-1299.

- Garcia, Gabriela. (2021). *Of Women and Salt*. New York: Flatiron Books.
- Kristeva, Julia. (1982). *Powers of Horror; An Essay on Abjection*. New York: Colombia University Press.
- Lakoff, George and Mark Johnson. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago.
- Romaguera, Christopher Louis. (2023). “Storytelling and Inherited Trauma in *Of Women and Salt*”. <<https://pshares.org/blog>>